

Forntida tabun styr än idag

I dagarna lyssnade jag på programmet ”Svenska berättelser” i Sveriges Radio. I avsnittet berättar Rebecca Hybbinette om sitt liv. Bland de många och skiftande skildringarna nämner Hybbinette i förbifarten att hon efter en intervju i ett uppmärksammat *Aftonbladet*-reportage fått motta hotfulla brev från främmande människor, att hon ”får avföringsbrev och könshår med posten”.

Efter att ha lyssnat på programmet erinrade jag mig att jag stött på det här otäcka fenomenet förut. Journalisten Erik Lindfelt berättade förra året i en artikel i *Jönköpingsposten* om hotbrev han fått skickad till sig innehållande könshår och avklippta tånaglar (13 mars 2018) och nyligen snubblade jag över en obskyr sida på nätet som erbjuder en tjänst där den hågade för nio dollar kan köpa ett brev innehållande könshår som sedan skickas till en utvald person som man önskar rikta sitt missnöje mot (www.sendpubes.net).

Att avfall – illaluktande och ohygieniska rester som kroppen stött ifrån sig – symboliserar något önskat är ganska lätt att förstå. Men hår? Naglar? Behåring och naglar är ju kroppsliga appendix som skyddar människan mot väder och vind, används som

naturliga hjälpmedel, outhärliga resurser som lagt grunden för människans överlevnad genom historien. Att nagelrester och behåring, speciellt könsbehåring, ändå är vanligt förekommande tecken på ogillande är inget nytt fenomen. I den mörkare ockultismens historia har naglar och hår länge fungerat som ingredienser i förbannelser och besvärjelser, ett sätt att genom materialet knyta något olycksbådande till en specifik person. Men hur kommer det sig att vissa människor än idag förknippar dessa biologiska rester med något som automatiskt skulle vara ett uttryck för ogillande? Vilket symbolbruk ligger egentligen till grund för det här sättet att uttrycka sitt missnöje?

Fenomenet hänger nära ihop med en kamp som just nu pågår i många delar av världen. Bland vissa hinduiska grupper, till exempel, förvägras kvinnor besöka vissa helgedomar under sin menstruation eftersom de anses orena. Kvinnor isoleras och tvingas genomgå reningsritualer för att återfå en renhetsstatus som män otvingat åtnjuter. Kvinnor diskrimineras på grund av en högst biologisk funktion, en funktion kopplad till ägglossningen som är ett fundament för att mänskligt liv ska existera överhuvudtaget. Återigen detta förakt för en högst normal kroppsfunktion.

Det här är inget främmande för vår egen kultur heller. Ända fram till 1986 års kyrkohandbok som Svenska kyrkan tillhandahöll kunde man läsa om så kallade ”kyrktagningar”. Detta var ritualer där en kvinna åter välkomnades in i församlingens gemenskap efter bortavaro på grund av barnafödande. Barnafödande förknippades nämligen, precis som menstruation än idag på många platser, med orenhet. Traditionen går tillbaka till vad vi kan läsa i Tredje Mosebokens 12:te kapitel där det står att en kvinna som fött en pojke skulle stanna hemma från templet i 40 dagar. Om det blev ett flickebarn var kvinnan avvisad från templet i 80 dagar. Denna praktik utövades i Europa under lång tid. Huruvida barnet föddes inom eller utanför äktenskapet påverkade också hur länge en kvinna var tvungen att ligga i karantän innan hon åter var tillräckligt rituellt ren för att vistas i kyrkan.

I ett försök att förstå framväxten av så starka tabun kring människokroppens naturligaste mekanismer kan vi vända oss till ett verk inom antropologin: Mary Douglas bok *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo* (första utgåvan kom 1966). Douglas var adept till den berömde

strukturalisten Claude Lévi-Strauss och fick stor uppmärksamhet för sin bok som snabbt blev en klassiker i ämnet. I boken tar Douglas utgångspunkt i självklarheten att så länge människor levt tillsammans i större gemenskaper har strukturer utformats för att underlätta vardagen i kollektivet. Skrivna och oskrivna regler har upprättats gällande allt från förväntade relationsmönster och hur människor bör och kan bemöta varandra, till vad, hur, var och när man äter, sover, arbetar och umgås. Douglas menar att det som hamnar i marginalerna för dessa system – men framförallt utanför dem – ofta förknippas med det olycksbådande, med orenhet och ”smuts” (*dirt*). Exempel på detta är skottår, korsvägar, hermafroditer, albinos och andra företeelser som på något sätt uppfattas avvika från givna mönster, och som ju ofta antas besitta en olycksbådande kraft. Det här fenomenet är universellt, menar Douglas. Det som inte passar in anses smutsigt eftersom det faller utanför ramarna för ett angivet eller outtalat system. Smuts är i sin tur intimt förknippat med fara. Smuts hotar den ordning som är grundvalen för mänsklig kollektiv samvaro. I grunden handlar det egentligen om oreda och ovisshet, menar Douglas.

För att förstå detta fenomen bör vi påminna oss om att mänskligheten under större delen av sin historia levt med ständigt överhängande hot om svält, sjukdom och krig. Många gör det fortfarande. Missväxt har katastrofala konsekvenser och olyckor som i vår kontext endast orsakar enkla skador – såsom benbrott eller diarré – utvecklas lätt till kroniska eller livshotande tillstånd. Tandproblem, synnedläggning och andra defekter som vi oftast anser triviala och enkla att råda bot på i vår jämförelsevis trygga kontext plågar dock många människor än idag på ett mer konkret sätt än många kanske är medvetna om. I ett försök att hantera livets skörhet har människor under historiens lopp utvecklat avancerade regler för att säkerställa att ordningen som man känner till och äger makt över – den ordning som man vet fungerar – upprätthålls. Genom renhetslagar och tabun har människan alltså försökt skapa mening och ordning (de hänger ofta ihop) i en tillvaro som under stora delar av människans historia tett sig kaotisk, svårbegriplig, och där faran hotat bakom varje hörn.

På detta sätt förklarar Douglas bland annat uppkomsten av de mycket avancerade judiska renhets-

lagarna kring vad man får äta. Judarna skötte under stora delen av sin formativa period boskap, i huvudsak klövdjur som lamm och får – djur de var beroende av för sin överlevnad. De djur som inte gick att foga in i upprättade kategorier stöttes bort. Grisen och kamelen, till exempel, var utåt sett klövdjur precis som lamm och kor men till skillnad från vanliga klövdjur idisslar varken grisen eller kamelen. Detta är orsaken, menar Douglas, till att just dessa djur enligt Tredje Moseboken inte är passande födodjur. De skall inte heller hållas som boskap, inte ens vidröras. Andra djur som inte heller bör konsumeras är kräftor och djur som lever i både vatten och på land. De passar varken i kategorin landgående djur eller havsdjur, utan befinner sig i marginalen. Liknande renhetslagar finns också i många andra religioner och kulturer.

Douglas menar dock att det är precis lika naturligt att människan utvecklat regler kring kroppens marginaler som att regler kring socialt och kulturellt umgänge reglerats. Douglas argumenterar bland annat att följande mekanism gör sig gällande i alla mänskliga kulturer:

Alla idéburna strukturer är sårbara kring marginalen. Man kan förvänta sig att kroppsöppningar symboliserar särskilt sårbara områden. Den materia som tränger fram ur dem tillhör det mest uppenbart gränsartade. Spott, blod, mjölk, urin, avföring eller tårar är substanser som genom sitt blotta framträngande har överskridit kroppens gränser. Så även kroppsligt spill såsom hud, naglar, hår och svett. (s. 122, fritt översatt)

I kulturer världen över hittar vi i olika grad avancerade regler kring hur man på bästa sätt hanterar kroppsrester. Kroppsdelar som en gång suttit fast på kroppen eller funnits inuti den men av någon anledning – på grund av naturens gång eller eftersom de av någon anledning klippts av – nu befinner sig utanför kroppens gräns är allt som oftast belagda med orenhet. Bland vissa judiska grupper, till exempel, anses nagelrester speciellt orena. Gravida kvinnor rekommenderas ibland att inte trampa på avklippta naglar eftersom det kan leda till missfall. Man ska dessutom undvika att klippa naglarna på fredagar, för att inte vanhelga sabbaten. Bland finska romer är allt som rör den undre delen av kroppen förknippat med smuts. Liknande tankegångar är ännu starkt förankrade i det indiska

samhället där en specifik grupp människor som enligt traditionen är ålagda att ta hand tempel och gudomar och gudstjänster – brahmankasten – måste undvika allt som har med smuts och orenhet att göra. Tvättning, städning och allt förknippat med kroppsrester och lik tas om hand av personer av lägre kast och daliter (kastlösa) medan brahmanen skall hålla sig rituellt ren för att inte dra på sig orenhet och på så sätt hota att besudla det gudomliga.

Smuts – alltså i grunden det som är kopplat till oreda och ovisshet – är intimt förknippat med fara. Men människans sökande efter enhetlighet och ordning begränsas inte enbart till förbud utan innefattar även påbud. Hit hör de redan nämnda regler som på många platser utvecklats kring kvinnans menstruation. Strategier som uppfunnits i syfte att motverka och oskadliggöra det faktum att en del av samhällskroppen blöder och överträder kroppsgränserna en gång i månaden, medan den andra inte gör det, går att hitta även bland vissa urinvånarstammar i Australien. Men dessa samhällen är matriarkat, så i stället för att isolera den del av samhällskroppen som blöder åläggs den manliga befolkningen att en gång i månaden skära sig i sitt kön och tappa blod, i syfte att imitera det blod som kvinnan förlorar. På detta sätt uppnår aboriginerna enhet i samhällskroppen, som uppfattas lida av en potentiellt skadlig och normbrytande avvikelse.

Ju mer avlägset hotet om död och sjukdom känns, desto mindre benägen är människan att tillgripa renhetslagar som inskränker friheten för en del av befolkningen i syfte att upprätthålla en ordning och struktur som uppfattas enhetlig och kontrollerbar. Men även om det från vårt moderna västerländska perspektiv kan anses extremt att isolera en stor del av befolkningen en gång i månaden, eller låta en annan skära sig för att uppnå enhetlighet och undvika den så hotande oordningen, lever liknande fenomen kvar än i dag i vårt samhälle. Det är samma uråldriga mekanismer som ligger till grund för symbolspråket som får vissa människor att markera sitt missnöje genom att skicka en uppfattad fiende hår- och nagelrester.

PAUL LINJAMAA

Mary Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. Columbia University Press, 2002 (1966).